

Philosophy of History of Islamic Architecture in Orientalism¹

Marzieh Sabet Eghlidi², Ahad Nejad Ebrahimi^{3*}, Leila Medghalchi⁴

Received: 2024/02/18

Revised: 2024/04/23

Accepted: 2024/05/15

Published: 2025/01/04

Highlights

- To fully grasp the Orientalist history of Islamic architecture, one can engage with the fundamental components of the Science of History, which contains these four: historical Reality, Objectivity, Values, and Explanation.
- In Orientalism, the Reality of Islamic architecture is the “Other” of Western architecture and “lacks history” itself.
- In terms of historical Objectivity, Orientalism studies Islamic art and architecture as an “object” with a positivist and materialist approach.
- In the Value component, Orientalists judge Islamic architecture by “Eurocentric” criteria and consider it romantic, decorative, and exotic.
- The historical Explanations provided by Orientalists about Islamic art and architecture tend to be deductive-nomological and essentialist.

Extended Abstract

Introduction

Orientalism has played a significant role in shaping the historiography of Islamic art and architecture. While scholars from various fields, including archaeology and art history, have started to explore the history of Islamic art and architecture after the era of Orientalism, many of their studies continue to rely on the same assumptions, concepts, and terminology established by Orientalists. This research seeks to examine and classify the assumptions of Orientalists regarding the history of Islamic art and architecture. To facilitate this analysis, a coherent conceptual framework rooted in the fundamental components of the science of history, or the Philosophy of science will be employed as the foundation. The choice of this framework is based on two key assumptions: first that the history of Islamic architecture is a form of History, and second, that history itself is a Science.

Theoretical Framework

By synthesizing the insights of scholars in the philosophy of history, we can conclude that history as a science consists of four fundamental components: historical reality, objectivity, values, and explanation. Researchers explore perceptions of reality, which can range from positivist to phenomenological perspectives. The issue of historical objectivity presents a complex challenge within the philosophy of historiography. This raises crucial questions regarding the accuracy and validity of historical explanations. Different interpretations of objectivity have given rise to various paradigms within the social sciences, including positivist historiography, interpretive social science, and critical approaches. In terms of values, positivists advocate for a value-free science, while supporters of interpretive and critical methodologies contend that such an approach is neither practical nor beneficial. These differing values significantly influence the selection and evaluative judgment of historical narratives. Historical explanation can be examined from two distinct

¹ This article is extracted from the doctoral thesis of the first author entitled "Currents of Architectural Historiography in the Writings of Iranian Researchers of the 1940s and 1950s with a Cultural History Approach" which was conducted at the Faculty of Architecture and Urbanism of Tabriz Islamic Art University.

² Ph.D. Candidate in Islamic architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

³ * Professor, Department of Islamic Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran; Corresponding Author, [Email: ebrahimiahad@gmail.com](mailto:ebrahimiahad@gmail.com)

⁴ Associate Professor, Department of Islamic Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

perspectives: the natural science model and the human science model. Carl Hempel introduced the covering law model, also referred to as the deductive-nomological model, as a framework for historical explanation. In contrast, thinkers like Collingwood championed a different approach, approaching history as a human science and advocating the concept of "re-enactment" of past thoughts.

Methodology

This research belongs to the field of the philosophy of science and aims to provide a logical framework for the philosophy of Islamic architectural history from an Orientalist perspective. It employs a logical argumentation strategy, which is well-suited for this type of study.

Results & Discussion

Reality: The concept of Orientalism reflects a historical dichotomy between the East and the West, an ideological construct that has fostered a pervasive belief in Western superiority. This ideology often homogenizes non-European cultures, categorizing them as the "Other". Certain Orientalist scholars assert that the distinctive evolution of Western art finds no parallel in Eastern art, contending that Islamic architecture lacks history. This perspective is illustrated in Fletcher's "Tree of Architecture," which often conceptualizes Islamic architecture as essentialist, marked by a fixed essence that resists the influences of historical, cultural, or temporal change. This characterization stands in stark contrast to Western architecture, characterized by its self-awareness and dynamic historical development.

Objectivity: as Grabar said, the examination of Islamic architecture is situated within the broader context of the "Enlightenment project", which seeks to transform historical inquiry into a modern, scientific discipline. Orientalists, who studying the east is their profession, typically employ a positivist and materialist framework grounded in contemporary Eurocentric rationality. This methodological approach often necessitates the classification and generalization of Islamic art and architecture, as exemplified in the seminal work *Description de l'Égypte* and various international exhibitions. The processes of museumification of Islamic art have profoundly influenced the methodologies adopted within this academic discipline.

Value: The interpretation of Islamic architecture is significantly shaped by the Orientalist framework, which frequently portrays Eastern cultures as mysterious and perilous. Such portrayals are often enacted through lenses of tradition, romanticism, and ornamentation, resulting in the establishment of colonial biases and power dynamics within the academic study of Eastern cultures. Critics argue that Orientalists tend to regard Islamic architecture as mere decoration, thus obscuring the profound cultural and historical significance intrinsic to Islamic art. The isolation of Islamic motifs from their cultural contexts often precipitates misunderstandings. Ultimately, the Orientalist framework positions Islamic architecture as romantic, decorative, and exotic, aligning with colonial ambitions and Eurocentric values.

Explanation: Orientalism conceptualizes history through the lens of natural science, employing a positivist methodology to analyze Islamic architecture. This approach aims to validate a singular essence of Islamic architecture through deductive-nomological reasoning while interpreting Islamic art through an ethnographic lens. Consequently, this perspective risks reducing Islamic architecture to a static, non-historical ethnic tradition, neglecting the complexity and dynamism inherent in its historical context.

Conclusion

Ultimately, a rigorous examination of orientalist historiography of Islamic architecture, conducted through the lens of the fundamental components of science of history, yields the following conclusions:

1. **Historical Reality:** Orientalism frequently characterizes Islamic architecture as the "Other" in comparison to Western architecture. This perspective promotes the notion that Islamic architecture is a stagnant object confined to the past, positioned in contradiction to modern architecture. Moreover, Orientalism portrays Islamic architecture as a homogeneous entity, neglecting its connections to the historical context in which it developed. Consequently, the diversity, multiplicity, and temporal dimensions of Islamic architecture are often overlooked.
2. **Historical Objectivity:** The approach of Orientalism tends to adopt a positivist and materialistic view of Islamic architecture, treating it as an independent object that exists in the external world. This perspective implies that a comprehensive understanding of Islamic architecture can be attained.
3. **Value Component:** The evaluations and selections made by Orientalists regarding the history of Islamic architecture are frequently anchored in Eurocentric criteria. Such a viewpoint tends to depict Islamic architecture as romantic, decorative, and exotic, presenting these characteristics as weaknesses in contrast to rationality and historicity.
4. **Historical Explanation:** The Orientalist narrative surrounding Islamic architecture is characterized by nomological and essentialist explanations that seek to generalize its features. This narrative is often further defined by an ethnographic approach, which can lead to oversimplified and stereotypical understandings of Islamic architectural practices.

In summary, the orientalist framing of Islamic architecture significantly influences its perception and understanding, both in historical scholarship and contemporary discourse.

Keywords

Philosophy of History, History of Islamic Architecture, Orientalism, Eurocentrism

Citation:

Sabet Eghlidi, M., Nejad Ebrahimi, A. & Medghalchi, L. (2025). Philosophy of History of Islamic Architecture in Orientalism. *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(17), 95-109.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2023211.1216>

 DOR: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.17.4.8>

URL: https://usdjournal.daneshpajoohan.ac.ir/article_713151.html?lang=en

Copyrights:

©2023 by the authors. Published by the Urban Sustainable Development Journal. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)).

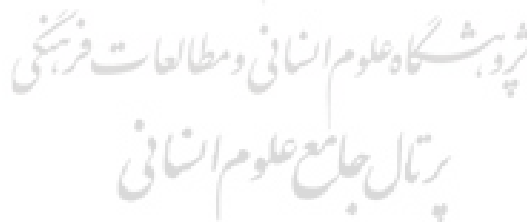
فلسفه تاریخ معماری اسلامی در نگرش شرق‌شناسی^۱

مرضیه ثابت اقلیدی^۲، احد نژاد ابراهیمی^{۳*}، لیلا مدقالچی^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

چکیده: هر تاریخ‌نامه‌ای متأثر از یک منظر تاریخی شکل می‌گیرد؛ حتی اگر مورخ از آن آگاه نباشد یا آن را انکار کند. تاریخ معماری اسلامی نیز از این موضوع مستثنا نیست؛ بنابراین شناخت رویکردهای تاریخ‌نگاری معماری اسلامی، مستلزم شناخت منظر تاریخی یا اصطلاحاً «فلسفه تاریخ» است که مبنای آن قرار گرفته است. با توجه به اینکه تاریخ معماری اسلامی، مولود اندیشه شرق‌شناسی است، این پژوهش به دنبال شناخت فلسفه تاریخ در نگرش شرق‌شناسانه به معماری اسلامی است. پژوهش حاضر به حوزه فلسفه علم تعلق دارد و از راهبرد استدلال منطقی استفاده می‌کند. بدین ترتیب مطالب پراکنده موجود در سامانه‌ای منطقی مربوط به فلسفه تاریخ منظم می‌شوند. بنابراین تحقیق از نوع کیفی و با روش توصیفی-تحلیلی است. نتایج نشان می‌دهد در نگرش شرق‌شناسانه، معماری اسلامی، به‌عنوان «دیگری» معماری غرب تعریف می‌شود که دارای ذاتی مشخص بوده و فاقد تاریخ است. شیوه شناخت آن اثبات‌گرایانه و مبتنی بر عقلانیت اروپا محور است. گزینش‌ها و ارزیابی‌های تاریخی نیز مبتنی بر گفتمان اروپا محوری بوده که معماری اسلامی را رمانتیک، تزئینی و عجیب‌وغریب معرفی می‌کند.

واژگان کلیدی: فلسفه تاریخ، معماری اسلامی، تاریخ معماری، شرق‌شناسی، اروپا محوری

^۱ این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «جریان‌های تاریخ‌نگاری معماری در تألیفات محققان ایرانی دهه چهل و پنجاه شمسی با رویکرد تاریخ فرهنگی» است که در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز انجام شده است.

^۲ دانشجوی دکتری معماری اسلامی، گروه معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

^{۳*} استاد، گروه معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران؛ Email: ebrahimiahad@gmail.com

^۴ دانشیار، گروه معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

«شرق‌شناسی»، پارادایم مسلط بر مطالعه شرق در سده ۱۹ و اوایل سده ۲۰ است. از اواخر سده ۲۰، اندیشمندان بسیاری همچون انور عبدالمالک، عبدالطیف الطیبی، برایان اس ترنر^۵ و ادوارد سعید^۶ از جنبه‌های مختلفی به نقد شرق‌شناسی پرداخته‌اند. سعید شرق‌شناسی را به‌عنوان هویت جمعی و نظام سلطه فراگیر مورد بحث قرار داده است. او شرق‌شناسی را نشانه‌ای روشن از تسلط غرب بر شرق می‌داند و نه یک گفتمان صادقاته آکادمیک (Said, 1978, 23). سعید گفتمان در مورد شرق را صرفاً یک بازنمایی از شرق در تخیل و تصور پژوهشگران غربی می‌داند که نسبتی با کیفیت واقعی موجود در شرق ندارد (Ward, 2018).

نظریات محققان پسااستعماری همچون سعید به تدریج وارد حوزه‌های دیگر شد. از آنجا که تاریخ هنر و معماری اسلامی در سایه شرق‌شناسی و به‌عنوان یکی از محصولات جنبی آن شکل گرفته است (مجته‌زاده، ۱۳۹۷، ۹)، پژوهشگران این حوزه نیز به مطالعه انتقادی تاریخ‌نگاری‌های شرق‌شناسانه از هنر و معماری اسلامی پرداخته و بر ضرورت بازنگری در مفروضات آن اذعان داشته‌اند (از جمله مهم‌ترینشان می‌توان به گلو و نجیب‌اعلو^۷، ناصر رباط^۸، زینب چلیک^۹، سامر عکاش^{۱۰}، مارگارت گریوز^{۱۱}، یو کا کادوی^{۱۲} اشاره کرد). با توجه به چنین ضرورتی، پژوهش حاضر نیز بازاندیشی در تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از معماری اسلامی را مدنظر قرار داده است و به دنبال ارائه نظمی منطقی از مفروضاتی است که پیش‌تر محققان مطرح کرده‌اند.

تحقیق با چنین سؤالات اولیه‌ای آغاز شد که مورخ مستشرق از چه موضعی به هنر و معماری اسلامی می‌نگرد؟ چه ماهیتی برای آن قائل است؟ کدام جنبه‌های موضوع را برجسته می‌کند و از کدام جنبه‌ها، آگاهانه یا ناآگاهانه، غافل می‌ماند؟ برای شناخت آنچه راه‌هایی قائل است؟ موضوع را

چگونه توضیح می‌دهد؟ از آنجا که این دست پرسش‌ها به حوزه «فلسفه تاریخ» تعلق دارد پژوهش حاضر برای تدوین سامانه‌ای منطقی ابناء خود را بر فلسفه تاریخ قرار داد بنابراین پژوهش حاضر به دنبال پاسخ این پرسش اصلی است: فلسفه تاریخ معماری اسلامی، در نگرش شرق‌شناسانه چیست؟

برای این منظور ابتدا با تجمیع نظرات صاحب‌نظران مؤلفه‌های اصلی فلسفه تاریخ را تعیین کرده و سپس ادبیات موجود در مورد تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از معماری اسلامی، ذیل این مؤلفه‌ها ساماندهی می‌شوند.

۲- پیشینه و مبانی نظری پژوهش

۲-۱ پیشینه پژوهش

پژوهش‌های صورت گرفته در این خصوص را می‌توان در سه دسته کلی به شرح زیر دسته‌بندی و ارائه نمود:

دسته اول، پژوهش‌هایی هستند که به‌طور کلی تصویری که شرق‌شناسی از ماهیت معماری اسلامی ارائه می‌دهد را با نگاهی انتقادی به چالش کشیده‌اند. نقد پیش فرض شمولیت هنر اسلامی و لزوم مطالعه هنر اسلامی به‌عنوان مجموعه تمدنی چند فرهنگی (Necipoglu, 2012)، نقد برخی مفروضات شرق‌شناسان همچون راکد بودن و نفسانی بودن معماری اسلامی و لزوم کیفیت چند فرهنگی معماری اسلامی (Rabbat, 2012)، زیر سؤال بردن صلاحیت مستشرقان برای حکم دادن در مورد شرق و ناکافی بودن چهارچوب‌های مفهومی غربی برای پرداختن به هنر و معماری اسلامی (Celik, 2018)، نقد نسبت دادن مفهوم وحدت در برابر کثرت به معماری اسلامی، دوره‌بندی‌های هنر و معماری اسلامی و همچنین مواجهه این حوزه با مدرنیته (Akkash, 2021) از مهم‌ترین بحث‌های این محققان در مورد تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از هنر اسلامی است. در میان محققان ایرانی نیز پژوهش‌های ارزشمندی در این حوزه انجام شده است. (گلیجانی، ۱۳۸۴) از اولین افرادی است که شرق‌شناسی

^۹ Celik

^{۱۰} Akkash

^{۱۱} Graves

^{۱۲} Kadoi

^۵ Bryan S. Turner

^۶ Edward Said

^۷ Necipoglu

^۸ Rabbat

پرداخته‌اند هیچ‌یک موضوع را به‌طور خاص از منظر فلسفه تاریخ بررسی نکرده‌اند. از این رو پژوهش حاضر تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از معماری اسلامی را از منظر فلسفه تاریخ بررسی می‌کند. برای این منظور ابتدا با رجوع به ادبیات موجود، مؤلفه‌های اصلی فلسفه تاریخ را استخراج و امکان‌های هر یک را مشخص می‌کند؛ سپس تحلیل می‌کند این تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه در هر یک از مؤلفه‌های فلسفه تاریخ به کدام امکان تعلق دارد.

۲-۲- فلسفه تاریخ

تاریخ در دو معنی کلی بکار برده شده و به تبع آن دو نوع فلسفه تاریخ را شکل داده است. در معنای اول، منظور از تاریخ روند حوادث و وقایعی است که رخ داده یا همان «تاریخ به‌مثابه واقعه» و در معنای دوم، منظور از تاریخ، دیدگاه‌ها و اعتقادات بیان‌شده یا نوشته‌شده در مورد وقایع است یا همان «تاریخ به‌مثابه ارزیابی». تا قبل از قرن بیستم فلاسفه به تأملات نظری درباره تمامی حوادث و وقایع (معنای اول تاریخ) می‌پرداختند. این تأملات نظری همان فلسفه جوهری یا نظری تاریخ است اما در قرن بیستم، فلاسفه و مورخان این دیدگاه‌ها را غیرقابل اثبات و غیرقابل دفاع دانسته و تعمیم‌های آنها به کل جهان را بلندپروازانه دانستند و با مطالعاتی «دست‌دوم»، به انتقاد از فلسفه جوهری تاریخ پرداختند. در واقع این فیلسوفان بیش از آنکه به وقایع بپردازند، به نحوه تفکر، نگاه و نوشتن در مورد آن موضوعات (معنای دوم تاریخ) پرداختند. این تأملات با عنوان فلسفه تحلیلی یا انتقادی تاریخ شناخته شد (استفورد، ۱۳۹۸، ۸۳-۸۲). نظریه‌ها و فیلسوفان رویکردهای جوهری (همچون کانت^{۱۸}، هردر^{۱۴}، هگل^{۱۵}، مارکس^{۱۶}، اسپنسر^{۱۷}، اشپلنگر^{۱۸} و ...) نگاهی جبرگرایانه دارند و به تعمیم می‌پردازند، اما فیلسوفان با رویکردهای تحلیلی (همچون نیبور^{۱۹}، رانکه^{۲۰}، دیلتای^{۲۱}،

و ایران‌شناسی) را به‌عنوان یکی از سه محور اصلی تاریخ‌نگاری معماری ایران معرفی می‌کند و به‌طور پراکنده با ذکر مثال‌هایی به برخی مقاصد و مفروضات و روش‌های مستشرقان اشاره می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۹۶-۱۳۹۷، ۶۷-۶۵). هنر اسلامی را به‌عنوان یک گفتمان محصول اندیشه ادوار مختلف می‌داند، شکل‌گیری تاریخ هنر اسلامی را ذیل شرق‌شناسی و مردم‌شناسی توضیح داده و به برخی مبانی و مفروضاتش اشاره نیز می‌پردازد.

دسته دوم پژوهش‌ها، تاریخ‌نگاری‌های یک یا چند محقق خاص را مورد توجه قرار داده و از جنبه‌های مختلف آن را بررسی کرده‌اند که برای مثال می‌توان به این موارد اشاره کرد: استخراج مفروضات، روش و رویکرد تاریخ‌نگاری پوپ، ویلبر و پیرنیا (قیومی بیدهدنی، ۱۳۸۴)، پوپ (Kadoi, 2012، رضایی لیپایی و همکاران ۱۳۹۹)، گدار (ادیب‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰)، هرتسفلد (Jenkins, 2012) و تاریخ‌نگاری ویلبر (در مقایسه با پیرنیا) (حیدری دلگرم و همکاران، ۱۳۹۵).

دسته سوم تمرکزشان بر جریان‌های نمایشگاهی و موزه‌ای بر این حوزه است. یکی از مهم‌ترین این تحقیقات توسط گری و گریوز انجام شده است (Carey & Graves, 2012). همچنین تحقیقی روایتی از شبکه دلالات هنر، مجموعه‌داران، متخصصان و افرادی که مفروضاتشان، سلیقشان و منافعشان در شکل‌گیری مجموعه ویکتوریا و آلبرت به اوج می‌رسد مورد بحث قرار گرفته است (Carey, 2017). پژوهش‌های دیگری نیز به تأثیر نمایشگاه‌های هنر اسلامی در ارائه تصویری شرق‌شناسانه از هنر و معماری اسلامی پرداخته‌اند (مریدی و مریدی، ۱۴۰۰ و مظهری و همکاران، ۱۴۰۲).

چنانچه ملاحظه می‌شود باوجود اینکه مطالعات بسیاری به تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از هنر و معماری اسلامی

¹⁸ Spengler

¹⁹ Niebuhr

²⁰ Ranke

²¹ Dilthey

¹³ Kant

¹⁴ Herder

¹⁵ Hegel

¹⁶ Marx

¹⁷ Spencer

نیز مسائل و موضوعات اصلی تاریخ را این‌گونه برشمارد: حقایق در مورد گذشته، عینیت، تبیین و علیت و ارزش‌ها (اتکینسون، ۱۳۹۸، ۲۸).

• واقعیت تاریخی

ایمان (۱۳۹۹، ۹۱-۱۰۵) تلقی‌های موجود از واقعیت اجتماعی را در یک طیف از تلقی اثباتی تا تلقی پدیدارشناسانه مطرح می‌کند می‌توان گفت تاریخ مطالعه واقعیت اجتماعی متأثر از سه رویکرد کلی بوده است: اول رویکرد اثبات‌گرایی و دیدن جامعه به مثابه طبیعت و استفاده از رویکردهای تجربی، دوم رویکرد تفسیرگرایی و دیدن جامعه به مثابه فرآورده ذهنی و معنایی کنشگران اجتماعی و سوم رویکرد تلفیقی و دیدن واقعیت اجتماعی متأثر از تلفیق ساختار اجتماعی خارج از ذهن کنشگران و معنا و آگاهی آنان (بنی‌فاطمه و همکاران، ۱۳۹۷). شناخت امر واقع (فاکت) تاریخی خود بیانگر سه اصل است: اول اینکه وقایع و کنش‌ها در گذشته اتفاق افتاده‌اند، دوم اینکه گزاره‌های تاریخی حقیقی یا امور واقع تاریخی درباره بعضی از این رخدادها هستند؛ و سوم اینکه این گزاره‌ها قابل شناخته‌اند زیرا شواهد و مدارک کافی از آن‌ها وجود دارد؛ بنابراین مورخان می‌توانند درباره چیزهایی که واقعاً در گذشته رخ داده شناخت حاصل کنند (پمپا، ۱۳۹۸، ۲۱۹-۱۷۴).

• عینیت تاریخی

مسئله عینیت را مهم‌ترین و گیج‌کننده‌ترین مسئله در فلسفه تاریخ‌نگاری دانسته‌اند (والش، ۱۳۶۳، ۱۰۵). مسئله عینیت چنین پرسش‌هایی را پیش می‌کشد: آیا می‌توانیم بگوییم که باورهای ما در مورد گذشته درست هستند یا فقط بازتابی از تعصبات ما هستند؟ آیا برخی از تبیین‌های تاریخی بهتر از سایرین هستند یا همه آن‌ها به یک اندازه معتبر هستند؟ آیا گذشته و تاریخ، تابعی از آن چیزی است که ما به دنبال آن هستیم و به ذهن ما وابسته است یا موضوعی است که می‌توان آن را به صورت علمی بررسی کرد. پاسخ به این سؤالات موضوع عینیت را روشن می‌کند (Newall, 2009, 172).

کالینگوود^{۲۲}، پوپر^{۲۳} و ... بر انواع مختلف تبیین‌ها و مفاهیم تأکید دارند (اتکینسون، ۱۳۹۸، ۲۵-۲۴). اولین متفکر ایرانی که به تمایز این دو تلقی از تاریخ و به تبع آن دو فلسفه تاریخ، اشاره کرد عبدالحسین زرین‌کوب در کتاب تاریخ در ترازو بود. البته او ذیل عنوان‌های «تاریخ‌نگری» و «تاریخ‌نگاری» به این دو نوع فلسفه می‌پردازد. می‌توان گفت منظور او از فلسفه نظری تاریخ و از دومی فلسفه انتقادی تاریخ است؛ اما اولین متفکر ایرانی که به صراحت به دو نوع فلسفه تاریخ پرداخت عبدالکریم سروش در کتاب فلسفه تاریخ بود. او سه سؤالی که فلسفه نظری تاریخ در پی پاسخ به آن‌هاست را این‌گونه برمی‌شمارد: تاریخ به کجا می‌رود (هدف)؟ چگونه می‌رود (مکانیسم حرکت، محرک)؟ از چه راهی می‌رود؟ (سروش، ۱۳۵۸، ۷).

۲-۱-۲- مؤلفه‌های بنیادی فلسفه تاریخ

محققان در مورد عناصر و مؤلفه‌های اصلی و عناصر پارادیمی فلسفه تاریخ و تاریخ‌نگاری، نظریات متفاوتی دارند که نسبتاً با یکدیگر همپوشانی دارند. (ایمان، ۱۳۹۹، ۵۹). عناصر پارادیمی علوم اجتماعی به طور عام را شامل ماهیت واقعیت، ماهیت انسان، ماهیت علم، تبیین واقعیت، جایگاه ارزش در علم می‌داند؛ اما در خصوص تاریخ به طور خاص، (پمپا، ۱۳۹۸) معتقد است مورخان با گذشته انسان‌ها سر و کار دارند. با آنچه اتفاق افتاده (فاکت‌ها یا امور واقع، رخدادها و وقایع تاریخی)، چگونه اتفاق افتاده (شیوه‌ها و بسترهای وقوع، چگونگی، تبیین و تشریح) و چرا اتفاق افتاده (علل و عوامل) است. او بر این مبنا چارچوب‌های اساسی فلسفه مدرن تاریخ را این‌گونه برمی‌شمارد: شناخت امر واقع (فاکت تاریخی)، تبیین و درک وقایع (تبیین علمی یا انسان‌گرایانه)، عینیت و ارزش (قضاوت ارزشی مورخ)، روایت و واقع‌گرایی (پمپا، ۱۳۹۸، ۲۱۹-۱۷۴). برخی موضوعات چالش‌برانگیز فلسفه تاریخ را شامل شناخت، تبیین، علیت و اراده آزاد (اختیار)، عینیت و ارزیابی‌های تاریخی، نظریه کنش و فردگرایی روش‌شناختی، نسبی‌گرایی و جایگاه ارزش‌ها و احکام ارزشی اشاره می‌کند. (استنفورد، ۱۳۹۸، ۹۲-۹۱). اتکینسون

^{۲۳} Popper

^{۲۲} Collingwood

(ایمان، ۱۳۹۹، ۱۴۴-۱۲۲). از سوی دیگر ارزش، بحث گزینش و قضاوت ارزشی را به میان می‌آورد. روایت‌های تاریخی متفاوت، نتیجه «اصول گزینش» متفاوت‌اند. این اصول انتخاب همان چارچوب‌هایی هستند جنبه خاصی از پدیده تاریخی را در جلوی زمینه و جنبه‌های دیگر را در پشت زمینه قرار می‌دهند و تعیین می‌کنند چه جنبه‌هایی از موضوع مربوط و چه جنبه‌هایی نامربوط است (Currie & Walsh, 2018). تاریخ و فلسفه تاریخ، بدون گزینش و قضاوت ارزشی، عملاً ممکن نیست؛ تا جایی که والتر بنیامین (۱۳۹۸، ۲۳۸) معتقد است تمایز قائل نشدن بین حوادث مهم و غیر مهم، معادل آن است که چیزی هرگز رخ نداده است. ارزش‌ها می‌توانند در تعبیر رویدادهای مورد پژوهش هنگام ثبت آن‌ها به عنوان داده تحقیق نقش داشته باشند (Douglas, 2009, 88).

در مورد حضور یا عدم حضور ارزش‌ها در تاریخ، تناقضی سطحی وجود دارد: از یک سو گفته می‌شود تاریخ برای آنکه یک رشته فکری و یک علم باشد، باید به‌طور محض واقعی، عینی و به لحاظ ارزشی خنثی باشد و از سوی دیگر گفته می‌شود تاریخ‌نگاری ناگزیر از گزینش است؛ اما باید توجه کرد اگر این گزینش‌ها در راستای اهداف و پرسش‌های خاص تحقیق باشد و نه در پاسخ‌هایی که مورخ ارائه می‌دهد، به عینیت تحقیق تاریخی لطمه‌ای وارد نمی‌شود. مهم آن است که احکام ارزشی مورخ در گزینش‌های پیرامون موضوع مورد تحقیق وارد شود و نه در تلقی و نحوه مواجهه مورخ با موضوع. در واقع ارزش‌های فکری به‌وضوح در تاریخ حضور دارند، اما ارزش‌های فردی (همچون تعهدات سیاسی، اخلاقی، زیبایی‌شناسی که در مقابل ارزش‌های فکری هستند) را نباید به‌زور در پاسخ به سؤالات دخیل کرد (اتکینسون، ۱۳۹۸، ۴۸-۲۸).

• تبیین تاریخی

با توسعه فلسفه علم در قرن بیستم، مفهوم تبیین که به معنای علت‌یابی بود، تعاریف متفاوتی یافته است. در واقع اصالت دادن به مشاهده و تجربه، یا ذهنیت یا تاریخ، منتج به تعاریف متفاوتی از تبیین می‌شوند بستگی به تعریف از علم دارد. برای

تلقی‌های متفاوت از عینیت، پارادایم‌های مختلف را در علوم اجتماعی (در اینجا علم تاریخ) شکل داده است: علم اجتماعی اثباتی (تاریخ‌نگاری اثباتی)، از آنجا که جهان اجتماعی را همچون جهان طبیعی می‌بیند، به دنبال قوانین عام علی است، از حواس مشتق می‌شود. علم اجتماعی تفسیری نه مبتنی بر حواس که مبتنی بر درک معانی و تفاسیر است؛ بنابراین به دنبال کشف معنا و انتزاع آن است؛ اما رویکرد انتقادی میان علم اجتماعی اثباتی (جبرگرایی) و تفسیری (اختیارگرایی) قرار می‌گیرد (ایمان، ۱۳۹۹، ۱۰۵-۹۱). در واقع در سیر تاریخی علوم اجتماعی، یک نگرش این بوده که حقیقت در خارج وجود دارد و در دسترس مورخ است و مورخ باید آن را بیان کند؛ اما امروزه در ارزیابی کار مورخ به این توجه دارند که چه اطلاعاتی در دسترس مورخ بوده، به چه نحوی از آن‌ها استفاده کرده و با چه عقایدی و تفاسیری به سراغ وقایع تاریخی رفته است. انتخاب از میان این دو نگرش، مسئله عینیت در تاریخ را مشخص می‌کنند. به‌طور خلاصه در یک سو تاریخ، مجموعه واقعیاتی است که تقدم بی‌چون‌وچرا بر تفسیر دارد و در سوی دیگر تاریخ زائیده مغز مورخ می‌داند. اولی مرکز ثقل را در گذشته می‌گذارد و دومی در زمان حال (کار، ۱۳۸۷، ۱۳۶-۱۳۵).

• ارزش در تاریخ

بحث ارزش در علم، از جمله تاریخ، در وهله اول به رسالت و مسئولیت علم مربوط می‌شود و نتیجتاً در پارادایم‌های مختلف، متفاوت است. برای مثال اثبات‌گرایان که به واقعیت عینی معتقدند، علم‌عاری از ارزش را حمایت می‌کنند. عینیت در علم اثباتی به این معناست که علم مستقل از ارزش‌ها، عقاید و گرایش‌ها است. علم تفسیری با اصالت به انسان و اختیار او، عاری از ارزش بودن را نه ممکن می‌داند و نه سودمند و ارزش‌ها را نسبی می‌بیند. در علم انتقادی، تحقیق اجتماعی یک کنش اخلاقی و سیاسی است که نیازمند باور محقق به یک موضع ارزشی است. این موضع برخلاف رویکرد تفسیری، نسبی‌گرایی را نمی‌پذیرد و مدافع ارزش‌های انسانی همچون آزادی، رهایی‌بخشی، توانمندسازی، نفی ستم و استثمار نفی سلطه و نابرابری است

می‌کنند. روایت‌های سیاسی پر از این تبیین‌هاست. این تبیین به‌جای خودِ اعمال، به دنبال اندیشه و استدلال‌ات پشت آن‌هاست، به دنبال معناکاوی است و می‌کوشد افکار عاملان تاریخی را بازاندیشی یا بازآفرینی کند. تبیین روایی (برداشت روایی از تبیین تاریخی) (اکشات، باترفیلد): که مختص تاریخ است و بر اساس آن «یک واقعه با نقل و روایت کردن وقایع پیش از آن توضیح داده و تبیین می‌شود». در این تبیین هیچ تعمیمی داده نمی‌شود و به جزئیات پرداخته می‌شود. رویدادها به‌هم‌پیوسته و در متن جریان تاریخی دیده می‌شوند (اتکینسون، ۱۳۹۸، ۴۶-۳۶). استفورد به شکل دیگری به این تبیین‌ها اشاره می‌کند. او توضیح می‌دهد در پاسخ به این سؤال که تاریخ علم است یا نه عده‌ای موضوع آن را واقعیاتی می‌دانند که باید از طریق قوانین عام تبیین شوند، عده دیگر موضوع آن را وقایع انتزاعی (شبهه وقایع منفردی همچون نزاع بین دو نفر) می‌دانند که باید به شیوه فهم متعارف تبیین شوند؛ اما واقعیات تاریخی مربوط به پدیده‌های واحد و منفرد نیستند و قضاوت‌های تاریخی غالباً احکام واحدی هستند درباره شمار وسیعی از واقعیات یا وقایع که به‌صورت یک کل در

مثال تبیین علم اثباتی مبتنی بر قوانین عام و روابط علی است و بحث از چرایی زندگی اجتماعی است، تبیین علم تفسیری مبتنی بر اصالت معنای خلق شده توسط انسان در یک موقعیت خاص است و توصیفی غنی و دارای بار معنایی ارائه می‌دهد و در پی پاسخ به چرایی است؛ اما علم انتقادی تبیینی دیالکتیک دارد و به دنبال توضیح تغییرات اجتماعی است. تبیین علی با اصالت عقلانیت، تبیین نظری با اصالت خلاقیت و تبیین دیالکتیک با اصالت هردو صورت می‌گیرد (ایمان، ۱۳۹۹، ۱۱۲-۱۰۵).

در تاریخ سه نوع کلی تبیین معرفی شده است: تبیین قانونمند (برداشت قانونمند از تبیین تاریخی): (پوپر و همپل) فلاسفه پوزیتیویست که تاریخ را نوعی علم پوزیتیویستی می‌دانند، تبیین‌های مبتنی بر قانون را اصلی‌ترین نوع تبیین می‌دانند. در این تبیین واقعه مورد نظر به‌عنوان جزئی از جریان کلی تعمیم‌بخش توضیح داده می‌شود. تبیین عقلانی (برداشت عقلانی از تبیین تاریخی) (کالینگود) متأثر از تفاوت بین تاریخ و علوم، اعمال را با توجه به خواسته‌ها، اعتقادات، نیات، معیارها و به‌طور کلی با توجه به علل و دلایل آن‌ها تبیین

شکل ۱. مؤلفه‌های اساسی فلسفه تاریخ و امکان‌های مختلف در هر یک

اسلامی، در هریک از چهار مؤلفه واقعیت تاریخی، عینیت تاریخی، ارزش در تاریخ و تبیین تاریخی به کدام یک از امکان‌های مطرح شده تعلق دارد.

۴-۱- واقعیت معماری اسلامی

شرق‌شناسی مبتنی بر تمایز هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی شرق و غرب شکل گرفته (ward, 2018)، تمایزی میان «خود» و «دیگری» که باور به آن از دوران باستان و در افسانه‌ها وجود داشته، بعدها توسط جغرافیدانان، تجار و مورخان قرون وسطی و رنسانس نیز باز تولید شده است. خاستگاه رشته شرق‌شناسی در قرن نوزدهم چنین تمایزی است (مک‌فی، ۱۳۹۸: ۱۰۴-۱۰۳). در این دوتایی، برتر بودن خود، یعنی غرب، امری بدیهی و مسلم پنداشته می‌شود. گفتمانی که چنین نگاهی را حمایت می‌کند تحت عنوان اروپا مداری شناخته می‌شود. در سیر خطی اروپا محوری تاریخ هنر، تمدن غرب، همه فرهنگ‌های غیراروپایی را به صورت یکدست، به‌عنوان دیگری خود معرفی می‌کند. به گونه‌ای که غرب، «خود، اکنون و اینجا» است و شرق «دیگری، آن زمان (پیشامدرن/ پیشا تاریخی/ غیر تاریخی) و آنجا (دور دست/ خارج از اروپا)» (Fabian, 1983)؛ بنابراین در این نگرش معماری اسلامی، پیش از هر چیز به‌عنوان «دیگری معماری غرب» تعریف می‌شود؛ غیر غربی خواندن معماری شرق و سرزمین‌های اسلامی توسط مستشرقان، حاکی از این نگاه است. دانا آرنولد^{۲۴} (2006, 220-235) نوشتن یک تاریخ معماری غیر شرقی را به‌عنوان پادزهری برای مقابله با تسلط این نگاه مطرح می‌کند. بعلاوه باید توجه داشت که خود و دیگری در نسبت با زمان و مکان تعریف می‌شوند. به‌نحوی که خود، تاریخ‌مند و دیگری فاقد تاریخ است. شرق‌شناسی، شرق را «بدون تاریخ» در زمان و مکان یخ‌زده تصویر می‌کند (ترنر، ۲۲، ۱۳۹۰) و این موضوع تا جایی پیش رفته که برخی اروپا را به سرقت تاریخ از شرق متهم کرده‌اند (Goody, 2007). در مطالعات هنر و معماری اسلامی نیز برخی مستشرقان ادعا می‌کنند نمی‌توان سیر تحول مشخصی که هنر غرب دارد را در هنر شرق یافت (نجیب اغلو، ۱۳۷۹، ۹۵).

کنار هم قرار می‌گیرند که می‌شود عنوان تاریخ تفسیری را برای آن‌ها پیشنهاد داد (استنفورد، ۱۳۹۸، ۹۳-۹۲). فلسفه تاریخ روزبه‌روز بیشتر و بیشتر به سمت تفسیر می‌رود تا مسائل شناخت و تبیین. در واقع امروزه مقوله محوری همه رشته‌های علوم انسانی که ذهن، زبان و جامعه را به یکدیگر مرتبط می‌کند، معنی است. فلسفه تاریخ نیز از طریق مقوله معنی و دیگر مقوله مرتبط با آن، یعنی تفسیر، با سایر حوزه‌ها مرتبط می‌شود. در تاریخ به معنای دوم آن نیز، به‌طور ویژه‌تر، مقوله معنی، مقوله کلیدی است. در واقع تاریخ دوم در پی شناخت گذشته اعمال انسان و دریافت نیات و اهداف آن‌هاست. این دریافت بخشی از کار تفسیر است. (استنفورد، ۱۳۹۸، ۹۳-۱۰۳). با توجه به مطالب مطرح شده، مؤلفه‌های اساسی فلسفه تاریخ و امکان‌های مختلف هریک در تصویر زیر آورده شده است (شکل شماره ۱)

۳- روش تحقیق

این پژوهش متعلق به حوزه فلسفه علم است و به دنبال ارائه سامانه‌ای منطقی از فلسفه تاریخ معماری اسلامی در نگرش شرق‌شناسی است. از این رو از راهبرد استدلال منطقی استفاده می‌کند که مناسب چنین پژوهشی است (میرجانی، ۱۳۸۹، Sagi, 2021, Leitgeb, 2011). به‌طور خلاصه، استدلال منطقی راهبردی است که می‌تواند با ایجاد نظمی منطقی در میان مطالب پراکنده پیشین، سامانه مفهومی منطقی ارائه دهد. سامانه مدنظر این پژوهش از نوع سامانه‌های فرهنگی-گفتمانی است که با تحلیل و تبیین قاعده‌مند، ادعاهای خود را بر تکیه گاهی متعالی (در اینجا فلسفه تاریخ) استوار می‌کنند (گروت و وانگ، ۱۳۸۴، ۳۰۷-۳۰۲). به این ترتیب ابتدا با تجمیع نظرات صاحب‌نظران مؤلفه‌های اصلی فلسفه تاریخ و امکان‌های مختلف هر یک معرفی می‌شوند، سپس این مؤلفه‌ها مبنای پرداختن به تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از معماری اسلامی قرار می‌گیرند.

۴- بحث و یافته‌های پژوهش

با توجه به مدلی که از مبانی نظری حاصل شد، برای شناخت فلسفه تاریخ معماری اسلامی در نگرش شرق‌شناسانه باید بحث کرد که تاریخ‌نگاری‌های مستشرقان از معماری

سادگی را در پرداختن به این حوزه فراهم کرده است. در واقع گویی نگرانی از تشویش و چندپارگی هنر اسلامی موجب ادامه دادن این رویکردها شده است (Bozdogan & Necipoglu, 2007).

بنابراین می‌توان گفت شرق‌شناسان مدعی‌اند معماری اسلامی، یک واقعیت معلوم و مشخص مستقل از ذهن دارد و آن «دیگری» معماری غرب بودن است. به‌زعم آن‌ها، این واقعیت ذاتی ثابت و مشخص دارد و فاقد تاریخ است.

۴-۲- عینیت در شناخت معماری اسلامی

اولگ گرابار^{۲۵} توجه به مباحث اسلامی از جمله هنر را بخشی از «پروژه روشنگری» می‌داند؛ از این حیث که روشنگری مبتنی بر این ایده بود که همه‌چیز را می‌شود شناخت، معرفت به همه‌چیز در یک تراز است و همه‌چیز را با همه‌چیز می‌شود تبیین کرد (کاوسی، ۱۳۹۸)؛ اما مطالعه شرق به شکل سازمان‌یافته، در قرن ۱۹، ذیل شرق‌شناسی و در محل تلاقی علوم تجربی و تاریخ گسترش یافت (مظهری و همکاران، ۱۴۰۰). از سوی دیگر در این دوران مورخان مکتب رانکه برای تبدیل تاریخ به علمی مدرن، به تقلید از علوم طبیعی روی آورده بر استفاده از روش‌های علوم عینی در تاریخ اصرار داشتند (ایگرس، ۱۳۹۸، ۳-۲ و ۲۱-۲۲ و ۷۰). به‌این ترتیب شرق‌شناسان نیز در پی چنین شناختی از معماری اسلامی برآمدند و مدعی بودند شرق را به شکل عینی و علمی می‌شناسند (Mohanty, 2005, 36-37). (هرچند این شناخت حاوی مفروضاتی فلسفی بود که در بخش ارزش به آن پرداخته می‌شود). ابژه بودن شرق برای مستشرقان تا به حدی است که برخی شرق‌شناسی را صرفاً یک شغل می‌دانستند که با شرق سر و کار دارد (Said, 1978, 5)؛ بنابراین نگاه شرق‌شناسانه به معماری اسلامی نگاهی اثبات‌گرایانه و ماتریالیستی است که تحلیل‌ها در آن مبتنی بر عقلانیت مدرن و منطق اروپا محور است؛ اما این نوع خاص از عقلانیت صرفاً عقلانیتی اروپایی است که بر اساس نوع نگاه به انسان، مدرنیته و تجربه‌گرایی (پراگماتیسم، ساینتیسم،

برجسته‌ترین نمود غیر تاریخی دیدن معماری اسلامی را می‌توان در «درخت معماری» فلچر دید که، تنه زنده و شاخه‌های فوقانی و سالم درخت را به‌توالی و تداوم بی‌وقفه سبک‌های غربی از یونان باستان تا آمریکای مدرن اختصاص داده و معماری همه فرهنگ‌های دیگر (که برحسب سبک غیر تاریخی دارند) به شاخه‌های مرده و قطع‌شده‌ای تنزل داده‌اند که عموماً به‌عنوان کنجکاوای‌های سبکی عمل می‌کنند (Necipoglu, 2012; rabbat, 2018). چنین نگاهی به هنر و معماری اسلامی، باورهایی چون جهان‌شمولی و ذات باوری هنر اسلامی را پدید آورده و تقویت می‌کند (Necipoglu, 2012). به این معنا که این هنر، فارغ از تأثیرات هر متغیری (چون تاریخ، فرهنگ، زمان و مکان) دارای ذاتی ثابت است. بر این اساس، معماری اسلامی به مجموعه‌ای از خصوصیات رایج تقلیل یافت - ساکن و راکد بودن، نفسانی بودن و زینتی بودن محبوب‌ترین این ویژگی‌ها بود - که در تضاد کامل با ویژگی‌های خودآگاهی و تکامل تاریخی است که غالباً مختص معماری غربی تصویر می‌شد (rabbat, 2012). برای مثال می‌توان به شهر اسلامی اشاره کرد تا چند دهه پیش پدیده‌ای منجمد، بدون تاریخ و بدون تحرک و پویایی تصویر می‌شد که پس از بحث‌های انتقادی ادوارد سعید به چالش کشیده شد و آنچه به‌عنوان ذات شهر اسلامی معرفی می‌شد زیر سؤال رفت (Celik, 2018). یکی از شدیدترین نقدها به این تصویر رایج از شهر اسلامی در مقاله معروف «شهر اسلامی، اسطوره تاریخی، ذات اسلامی و ارتباط معاصر» در ۱۹۸۷ بود که نشان داد این تصویر صرفاً یک زنجیره از فرمول‌های تکرار شونده است که از یک محقق فرانسوی به دیگری رسیده بود (Celik, 2018)؛ اما ایده‌های شمولیت یا ذات‌گرایی، توضیح کافی برای آثار جسورانه و بدیعی در سراسر جهان اسلام ارائه نمی‌دهد (Rabbat, 2012). هرچند بارها تصدیق شده که تلقی هنر و معماری اسلامی به‌عنوان یک چتر وحدت‌بخش، مشکلات اجتناب‌ناپذیری ایجاد کرده است، به نظر می‌رسد نگاهی نوستالژیک به وحدت هنر اسلامی وجود دارد که نوعی

دانشمندانی نیز لازم داشته‌اند که از فرهنگ و زبان و سرشت و خوی مردم سرزمین‌های تابعشان آگاه باشند تا کار اداره و بهره‌برداری از این سرزمین‌ها را آسان کند. البته همه مستشرقان از نظر انگیزه و احساساتشان مشابه یکدیگر نبوده‌اند، اما در هر حال همگی تحت حمایت - مادی یا معنوی- شرایطی بودند که توسط استعمار ایجاد شده بود و در سایه آن توانایی مطالعه شرق را یافتند (Enayat, 1973). امروزه پژوهشگران هنر و معماری اسلامی نیز بر ماهیت استعماری تاریخ‌های شرق‌شناسانه از هنر و معماری اسلامی اذعان دارند (Rabbat, 2018; Ward, 2018; Necipoglu, 2012; Graves, 2012). یکی از ابزارهای شرق‌شناسی که مرتبط با استعمار است موزه‌داری و مجموعه‌داری و برگزاری نمایشگاه‌ها است. ایجاد موزه‌ها هرگز عاری از اهداف سیاسی، ملی‌گرایانه و ایدئولوژیک نبوده است (رینگبرگ و عبائی، ۱۳۹۷، ۴۶) و موزه (در کنار نقشه و سرشماری) از مهم‌ترین نهادهای وابسته به قدرت است که استعمارگران از طریق آن قلمروی فرمانروایی‌شان را مشخص می‌کردند. به‌نحوی که در موزه‌ها و نمایشگاه‌های هر کشور بیشترین آثار، از مستعمره‌هایش است (برای مثال بیشترین آثار هند در موزه‌های انگلستان و بیشترین آثار مصر در موزه‌های فرانسه است) (مجتهدزاده، ۱۳۹۷، ۱۵-۷).

۳-۲-۳-۴- گزینش و ارزیابی در هنر و معماری اسلامی
به‌طور کلی می‌توان گفت معیار و چارچوب گزینش‌ها و ارزیابی‌ها در شرق‌شناسی، «اروپا محوری» است. چنانچه اشاره شد این گفتمان چنانچه از اسمش برمی‌آید، غرب و اروپا را مرکز و محور عالم می‌داند که در آن برتر بودن غرب، امری بدیهی و مسلم بوده و نتیجتاً سعادت بشر در غربی شدن خلاصه می‌شود (خدابنده‌لو، ۱۳۹۷). در واقع تقابل خود/دیگری، دوگانه‌ای کاملاً ارزشی است و تقابل‌هایی همچون مرکز/حاشیه، غالب/مغلوب، والا/پست، آشنا/عجیب‌وغریب، علمی/خیالی و غیره را تولید می‌کند (مظهری و همکاران، ۱۴۰۰). چنانچه به باور سعید شرق‌شناسی، غرب را خردپذیر، توسعه‌یافته، انسان‌دوست، برتر، اصیل، فعال، آفرینش‌گر و مردانه تصویر می‌کند و شرق

پوزیتیویسم) شکل گرفته و با عقل کل گرا متفاوت است (خدابنده‌لو، ۱۳۹۷). از این‌روست که میل به طبقه‌بندی، نام‌گذاری و تعمیم هنر و معماری اسلامی در میان مستشرقان دیده می‌شود. چنانچه در کتاب وصف مصر که آغاز نمادین تاریخ‌نگاری هنر و معماری اسلامی دانسته می‌شود در ۲۳ جلد، اطلاعات مربوط به مصر و مصریان فهرست و طبقه‌بندی شده است (مجتهدزاده، ۱۳۹۷، ۱۰). از مهم‌ترین ابزارها برای ارائه و نمایش این دسته‌بندی‌ها نمایشگاه‌ها جهانی هنر اسلامی بودند. هریک از این نمایشگاه‌ها زمینه تأسیس موزه‌ای را فراهم کردند. به این ترتیب زیر نگاه نافذ غرب بود که اشیاء و سوژه‌های شرقی انتخاب و خریداری شده و با مجموعه‌سازی و مقوله‌بندی و نام‌گذاری، به موزه‌ها راه می‌افتند. این فرآیند را سوژه شدن و موزه‌ای شدن هنر اسلامی دانسته‌اند (مریدی و مریدی، ۱۴۰۱)؛ بنابراین می‌توان گفت شرق‌شناسان با نگرشی اثبات‌گرایانه و ماتریالیستی به معماری اسلامی می‌نگرند و شیوه شناختشان مبتنی بر عقلانیت مدرن و اروپا محور است.

۳-۴- ارزش‌ها در شناخت معماری اسلامی

۳-۴-۱- رسالت شناخت معماری اسلامی

ارزش در تاریخ را می‌توان در رسالتی که محقق برای تاریخ به‌عنوان یک علم قائل است و در گزینش‌ها و ارزیابی‌ها به بحث گذاشت. در نگرش شرق‌شناسان، شرقی‌ها نمی‌توانند خودشان را بشناسند و شناختشان باید توسط غربی‌ها که این توانایی را دارند انجام شود (ترنر، ۱۳۹۰، ۹۶). بدین ترتیب شرق‌شناسی برای خودش «مسئولیتی» تعریف می‌کند که به‌واسطه برتری‌اش به او داده شده است؛ مسئولیتی که به‌عنوان الگوی نجات‌گری شناخته می‌شود (مجتهدزاده، ۱۳۹۷، ۷-۱۵). این الگو دو مسئولیت متناقض برای انسان غربی قائل است، از یک طرف رام کردن شرقی‌های وحشی و بربر و از طرف دیگر نجات ساختمان‌ها، میراث و فرهنگ قبیله‌ای آن‌ها (بروجردی، ۱۳۷۷، ۱۵)، از این‌رو آن را در راستای توجیه ماهیت استعماری شرق‌شناسی مطرح می‌کنند (ward 2018). گفته می‌شود دولت‌های استعمارگر، به همان اندازه که به کارشناسان نظامی و اقتصادی نیازمند بوده‌اند

اسلامی که همگی اروپایی بودند در پی ماجراجویی، اشتغال و هیجان خیال‌انگیز آن کشورهای اسرارآمیز به شرق آمدند (Rabbat, 2018). متأثر نگرش رمانتیک به این حوزه، تزئینی بودن نیز به هنر و معماری اسلامی نسبت داده شد که در واقع نوعی کوچک شمردن این معماری است (مجتهدزاده، ۱۳۹۷، ۱۲). در واقع شرق‌شناسان در حالی هنر و معماری اسلامی را تزئینی معرفی می‌کنند که در نگاه آنان تزئینات صرفاً در حد آرایه‌هایی فریبنده است (رهنورد، ۱۳۷۸، ۷۷). نحوه نمایش آثار معماری اسلامی هم حاکی از این نگاه است و هم تقویت‌کننده آن. تصاویری زیبا با نماهای کلی تزئین شده، برجسته‌سازی و تأکید بر برخی ویرانه‌ها، حکاکای‌های رنگی و سایه‌روشن به سبک مدرسه هنرهای زیبا با طرح و جزئیات و برش با مداد سیاه. جزئیات و تزئینات آثار به شیوه‌ای منفک از زمینه خود نمایش داده می‌شدند (جمال‌الدین، ۱۴۰۱، ۱۰۶). نجیب اغلو از اولین پژوهشگرانی بود که به نقد این نگاه پرداخت و عنوان کرد مطالعه نقوش اسلامی جدا از زمینه‌های فرهنگی و تاریخی و منفک از تزئینات حجمی، موجب کج‌فهمی در مورد مفهوم «تزئین» در هنر و معماری اسلامی شده است. الگوهای هندسی اسلامی، نه صرفاً آرایه‌هایی تزئینی که سیستم‌هایی نمادین از فلسفه و فرهنگ اسلامی، پیشرفت‌های ریاضی و علمی زمانه خود هستند (نجیب اغلو، ۱۳۷۹)؛ بنابراین می‌توان گفت ارزش‌ها در نگرش شرق‌شناسانه به معماری اسلامی، ارزش‌های گفتمان اروپا محوری است. در این گفتمان معماری اسلامی پدیده‌ای رمانتیک، تزئینی و عجیب و غریب است. ارائه چنین تصویری از شرق، در راستای اهداف استعماری شرق‌شناسی است.

۴-۴- تبیین‌های قانونمند: ذات گرایانه و قوم‌شناسانه

چنانچه اشاره شد شرق‌شناسی تاریخ را همچون علمی طبیعی می‌بیند و با رویکردی اثبات‌گرایانه با معماری اسلامی مواجه می‌شود بنابراین از تبیین‌های قانونمند و تعمیم در مطالعاتش استفاده می‌کنند. تعمیم‌های شرق‌شناسی همگام با نگاه ذات‌گرایانه به معماری اسلامی است؛ یعنی ذاتی ثابت و واحد برای معماری اسلامی قائل است و تبیین‌هایش در راستای اثبات این ذات است.

خردگریز، کژرو، عقب‌مانده، بی‌تجربه، استبدادی، فرودست، بی‌اصالت، منفعل، زن‌آسا تصویر می‌کند (مک‌فی، ۱۳۹۸، ۲۴). در این گفتمان شرق دارای ماهیت عجیب‌وغریب اسرارآمیز و در همان حال شهوت‌ران، بی‌خرد و خطرناک است (ترنر، ۱۳۹۰، ۹۶-۷۹). بدین ترتیب در حوزه هنر نیز، فرهنگ و هنر غربی دارای منش و گوهری استعلایی دانسته می‌شود و سایر فرهنگ‌ها و هنرها بسته به فاصله‌شان از این مرکز، تعریف می‌شوند (ضیمران، ۱۳۹۵، ۲۴۷). چارچوب‌های اروپا محور تأثیرات بسیاری بر تاریخ‌نگاری معماری اسلامی گذاشته است؛ در وهله اول نگاه اروپا محور به سیر تکامل تمدن بشر موجب شد هنر و معماری اسلامی سنتی مربوط به گذشته و به تبع آن در تقابل با مدرنیته تصویر شود (Rabbat, 2012). بعلاوه این گفتمان هنر و معماری اسلامی را پدیده‌ای رمانتیک، عجیب‌وغریب، تزئینی معرفی می‌کند (Rabbat, 2012; Necipoglu, 2012). رمانتیسم ویژگی‌هایی همچون اولویت عاطفه، فقدان ساختار و ذات‌گرایی (جبروتی، ۱۳۹۴) را به معماری اسلامی منتسب می‌کند. بر این اساس، معماری اسلامی به مجموعه‌ای از خصوصیات رایج تقلیل یافت - ساکن و راکد بودن، نفسانی بودن و زینتی بودن محبوب‌ترین این ویژگی‌ها بود - که در تضاد کامل با ویژگی‌های خودآگاهی و تکامل تاریخی است که غالباً مختص معماری غربی تصویر می‌شد. مواردی که در این تقسیم‌بندی قرار نمی‌گرفتند) به‌عنوان مثال، میراث کلاسیک مشترک در قرون وسطی در خاورمیانه و اروپا، تعامل متمرکز بین آن‌ها در طول جنگ‌های صلیبی و مواضع مشابه تاریخی آن‌ها در قرن ۱۸، به‌عنوان عجایب یا انحرافات ناشی از شرایط تاریخی منحصربه‌فرد توضیح داده می‌شد (Rabbat, 2012). توصیف‌های شرق‌شناسانه از خاورمیانه هنوز زنده مانده و یک فرد معمول آمریکایی همان‌طور خاورمیانه را می‌فهمد. حتی در فیلم‌های جدید ساخته غرب (همچون ۳۰۰ و ارباب حلقه‌ها) در یک سمت رزمندگان غربی سفید پوست هستند که برای آزادی می‌جنگند و در سمت دیگر، دبگری عجیب و غریب و شیطانی (Ward, 2018) از همین رو غربی‌ها همواره نسبت شرق و مردمانش نوعی اشتیاق و کنجکاوی داشتند و اولین دانشجویان معماری

شکل ۲. فلسفه تاریخ در نگرش شرق شناسانه به معماری اسلامی و مولفه های آن

است. همچنین هنر و معماری اسلامی با رویکردی قوم‌شناسانه تبیین می‌شود (شکل شماره ۲).

۵- نتیجه‌گیری

تاریخ‌نگاری هنر و معماری اسلامی، به‌عنوان نوعی تاریخ، متأثر از دیدگاه و مفروضات مورخ است؛ مفروضاتی که آگاهانه یا ناآگاهانه، شیوه‌نگریستن محقق و مورخ را به یک پدیده شکل می‌دهند. فلسفه تاریخ، حوزه‌ای است که حاوی قسمت قابل‌توجهی از این مفروضات است. درواقع فلسفه تاریخ مشخص می‌کند تلقی یک نگرش رویکرد یا مورخ از واقعیت پدیده تاریخی مورد مطالعه‌اش چیست؟ چه عینیت علمی‌ای برای آن قائل است، چه ارزش‌ها و معیارهایی در گزینش‌ها و ارزیابی‌هایش دارد و چطور پدیده تاریخی موردبحثش را تبیین می‌کند.

تاریخ‌نگاری هنر و معماری اسلامی، به‌عنوان یکی از محصولات جنبی شرق‌شناسی شکل گرفته و با سنت‌های علمی غربی دیگر، ادامه یافته است؛ اما تأثیر برداشت‌های شرق‌شناسانه از این حوزه، در نگرش‌های دیگر نیز دیده می‌شود؛ ازاین‌رو پرداختن به مفروضات فلسفه تاریخ در

اما علاوه بر این، شرق‌شناسی معماری اسلامی را با رویکردی قوم‌شناسانه نیز تبیین می‌کند. درواقع غیرتاریخی دیدن هنر اسلامی آن را به سنتی قومی تقلیل می‌دهد. چنانچه اساساً شکل‌گیری رشته تاریخ هنر اسلامی در نتیجه دغدغه‌های قوم‌شناختی و زبان‌شناختی عصر استعمار معرفی شده است (Rabbat, 2012; Carey & Graves, 2012). تا چند دهه قبل هنر «غیر غربی» بجای آنکه موضوع تاریخ هنر باشد موضوع قوم‌شناسی بود؛ ازاین‌روست که نام‌هایی که در این دوره برای هنر اسلامی بکار می‌رود اشاره به ریشه‌های قومی دارد: از جمله هنر محمدی، هنر بربر، هنر ساراسن، هنر عربی و غیره (مجتهدزاده، ۱۳۹۷، ۱۱). البته باید توجه داشت قوم‌شناسی شرق‌شناسان نه از طریق انس و همدلی با سوژه که از طریق قیاس شرق و غرب و مواجهه شیء گونه و موزه‌ای با شرق صورت می‌گیرد. در نمایشگاه‌ها و موزه‌های هنر و معماری اسلامی، با رویکردی قوم‌شناسانه و مغرضانه معرفی می‌شود؛ چنانچه در نمایشگاه ۱۸۶۷ پاریس، غرفه ایران یک شیره‌کش‌خانه بود (مریدی و مریدی، ۱۴۰۱)؛ بنابراین تبیینی که شرق‌شناسی از تاریخ هنر و معماری اسلامی ارائه می‌دهد از نوع تبیین قانونمند و ذات‌گرایانه است که در پی تعمیم

نگرش شرق‌شناسانه به این حوزه، هدف این پژوهش قرار گرفت. در واقع تحقیق حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها بود که در تاریخ‌نگاری شرق‌شناسانه از معماری اسلامی، واقعیت معماری اسلامی چیست؟ چگونه می‌توان آن را شناخت؟ گزینش‌ها و ارزیابی‌های مستشرقان از معماری اسلامی چیست؟ و معماری اسلامی را چگونه می‌توان و باید تبیین کرد. پاسخ این پرسش‌ها فلسفه تاریخ را در این نگرش برای ما روشن می‌کند.

بر اساس مطالعه صورت گرفته می‌توان گفت در نگرش شرق‌شناسانه واقعیت معماری اسلامی به‌عنوان یک پدیده تاریخی، پیش از هر چیز «دیگری» معماری غرب است. از پیامدهای چنین نگاهی، پرداختن به معماری اسلامی در قیاس و تطبیق با معماری غرب، به‌عنوان معیار است؛ نگاهی که حتی امروزه نیز در میان پژوهشگران معماری دیده می‌شود. بعلاوه در شرق‌شناسی معماری اسلامی فاقد تاریخ است؛ چنین نگرشی این تصور را ایجاد کرده که معماری اسلامی سنتی منجمد مربوط به گذشته بوده و تمام شده است و آن را در تقابل با معماری مدرن قرار داده است. بعلاوه با توجه به تاریخ‌مند نبودن معماری اسلامی، مستشرقان برای آن ذاتی ثابت و واحد قائل‌اند. ذاتی که هیچ نسبتی با زمانه و زمینه خود ندارد؛ بنابراین هرگونه تنوع، تکثر و زمانمندی را در این حوزه نادیده گرفته می‌شود تا خدشه‌ای به وحدت هنر اسلامی وارد نشود و پیش‌فرض‌های تثبیت شده این حوزه دچار تشویش نشود. از نظر عینیت تاریخی، می‌توان گفت شرق‌شناسی با رویکردی اثبات‌گرایانه و ماتریالیستی به هنر و معماری اسلامی می‌نگرد. معماری اسلامی همچون ابژه‌ای است که در جهان خارج و مستقل از ذهن وجود دارد و با رویکردهای اثبات‌گرایانه می‌توان شناخت کاملی از آن حاصل کرد. این شناخت با تجربه حسی و عقلانیت مدرن میسر است. در مؤلفه ارزش ابتدا باید گفت رسالتی که مستشرقان در پرداختن به هنر و معماری اسلامی برای خود تعریف کرده‌اند مبتنی بر این ایده است که شرقیان توانایی و صلاحیت شناخت خود را ندارند و مسئولیت شناخت آن‌ها بر دوش غربیانی است که از هر نظر شایسته‌ترند؛ که البته تعریف

چنین رسالتی در راستای توجیه اهداف استعماری شرق‌شناسی است. چنانچه دیده می‌شود بیشترین آثاری که در موزه‌های کشورهای مختلف غربی است، متعلق به مستعمره‌هایشان است و بیشترین کرسی‌های معماری اسلامی در کشورهای غربی دایر است. گزینش‌ها و ارزیابی‌های شرق‌شناسان از تاریخ معماری اسلامی نیز مبتنی بر گفتمان اروپا محوری است که هنر و معماری اسلامی را رمانتیک، تزئینی و عجیب و غریب می‌داند. این ویژگی‌های، در تقابل با عقلانیت و تاریخ‌مندی به‌عنوان ضعف هنر و معماری اسلامی معرفی می‌شود. تبیین‌های شرق‌شناسان از هنر و معماری اسلامی از نوع تبیین‌های قانونمند و تعمیمی است. این تعمیم‌ها در راستای ذات باوری هنر و معماری اسلامی است. بعلاوه با توجه به اینکه مستشرقان معماری اسلامی را در حد سنتی قومی تقلیل می‌دهند، تبیین‌های مردم‌شناسانه نیز از آن ارائه می‌دهند.

۶- منابع

- اتکینسون، آراف. (۱۳۹۸). *فلسفه تاریخ: نگاهی به دیدگاه‌های رایج در فلسفه تاریخ معاصر*. در *فلسفه تاریخ: روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری*. (گردآوری و ترجمه: حسنعلی نودری) تهران: طرح نو.
- ادیب زاده، سودابه، عباسی هرفته، محسن و امین پور، احمد. (۱۴۰۰). *واکاوی کیفیت شناخت آرتور پوپ از معماری ایران با استناد به آثار مکتوب تاریخ‌نگاری او*. *باغ نظر*، ۱۸(۹۵)، ۸۴-۷۵.
- استفورد، مایکل. (۱۳۹۸). *مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده (۱)*. در *فلسفه تاریخ: روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری* (گردآوری و ترجمه: حسنعلی نودری). تهران: طرح نو.
- ایگرس، گنورک. (۱۳۹۸). *تاریخ‌نگاری در قرن بیستم: از عینیت علمی تا چالش پسامدرن*. (ترجمه محمدابراهیم باسط). تهران: سمت.
- بنیامین، والتر. (۱۳۹۸). *ترهایی درباره فلسفه تاریخ*. در *فلسفه تاریخ: روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری*. (گردآوری و ترجمه: حسنعلی نودری). تهران: طرح نو.

- اسلامی: معماری (۱). (گردآوری و تدوین: مهرداد قیومی بیدهندی). تهران: انتشارات سمت.
- سروش، عبدالکریم. (۱۳۵۸). *فلسفه تاریخ*. تهران: پیام آزادی
- سعید، ادوراد. (۱۳۷۷). *شرق‌شناسی (ترجمه عبدالرحیم گواهی)*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ضیمران، محمد. (۱۳۹۵). *فلسفه میان حال و آینده: جستاری در باب اندیشه‌های فلسفی معاصر*. تهران: پایان.
- قیومی بیدهندی، مهرداد. (۱۳۸۴). *بررسی انتقادی چهار تاریخ‌نامه معماری ایران*. نشریه خیال، (۱۵)، ۴-۳۷.
- کار، ای. اچ. (۱۳۸۷). *تاریخ چیست؟ (ترجمه حسن کامشاد)*. تهران: خوارزمی
- کاووسی، ولی اله. (۱۳۹۸). *سرآغاز تاریخ نگاری هنر اسلامی در بوته‌ی استشرق، استعمار، مجموعه داری. هنرهای تجسمی (هنرهای زیبا)*، (۴) ۲۴، ۱۵-۲۴.
- گروت، لیندا و وانگ، دیوید. (۱۳۸۴). *روشهای تحقیق در معماری*. (ترجمه علیرضا عینی‌فر). تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- مجتهدزاده، روح‌الله و مهدی سعدوندی. (۱۳۹۶). *نگاهی به تحولات گفتمانی حوزه هنر اسلامی در سه مقطع زمانی*. *مطالعات هنر اسلامی*، ۱۳ (۲۸)، ۷۵-۵۵.
- مجتهدزاده، روح‌الله. (۱۳۹۷). *تاریخ معماری اسلامی*. در مجموعه هنر و تمدن اسلامی: معماری (۱). (گردآوری و تدوین: قیومی بیدهندی). تهران: انتشارات سمت.
- مریدی، محمدرضا، و مریدی، بهزاد. (۱۴۰۱). *تبیین جریان هنر اسلامی در نمایشگاه‌های جهانی، جشنواره‌های ملی و دوسالانه‌های هنری*. نگره، ۱۷ (۶۲)، ۱۱۷-۱۲۹.
- مظهری، محمدمهدی، ارمان، مریم و البرزی، فریبا. (۱۴۰۰). *بازشناسی بازنمود و آمیختگی گفتمان شرق‌شناسی در معماری*

- بنی فاطمه، حسین، شیلدز، راب، گلایی، فاطمه، قربشی، فردین، و بیانی، فرهاد. (۱۳۹۷). *مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی اجتماعی رئالیسم انتقادی؛ با تأکید بر آراء روی بسکار*. راهبرد فرهنگ، ۱۱ (۴۴)، ۵۷-۲۹.
- پمپا، لئون. (۱۳۹۸). *فلسفه تاریخ: چارچوب‌های اساسی در آموزش فلسفه مدرن تاریخ*. در *فلسفه تاریخ: روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری*. (گردآوری و ترجمه: حبیبعلی نودری). تهران: طرح نو.
- ترنر، برایان اس. (۱۳۹۰). *رویکردی جامعه‌شناختی به شرق‌شناسی پست‌مدرنیسم و جهانی‌شدن (ترجمه محمدعلی محمدی)*. تهران: نشر یادآوران.
- جمال‌الدین، غلامرضا. (۱۴۰۱). *شرق‌شناسی معماری ایران*. تهران: روزنه
- حیدری دلگرم، مجید، بمانیان، محمدرضا، و انصاری، مجتبی. (۱۳۹۵). *محمدکریم پیرنیا و دونالد ویلبر؛ تفاوت مقاصد و عناصر روایت سبکی*. *مطالعات معماری ایران*، (۱۰) ۵، ۳۱-۴۸.
- خدابنده‌لو، رضا. (۱۳۹۷). *اروپامحوری و تأثیر قدرت-دانش در شکلگیری علوم انسانی مدرن*. *روش‌شناسی علوم انسانی*، ۲۴ (۹۶)، ۱۱۹-۱۳۳.
- رضایی لیبایی، سیندخت، سلطان زاده، حسین و عسکری زاده، رضا. (۱۳۹۹). *تحلیل دیدگاه آرتور اِبهام پوپ در رابطه با معماری ایران با تأکید بر نوشتار کتاب «سیری در هنر ایران*. هنر و تمدن شرق، ۳۰ (۸)، ۲۴-۱۵.
- رینگبرگ، پاتریک و عبائی، آندیا. (۱۳۹۷). *مطالعات غربی در معماری اسلامی: تاریخ و تفسیر*. در *مجموعه هنر و تمدن*

<https://sid.ir/paper/149217/fa>

<http://noo.rs/b758V>

<https://doi.org/10.22059/jfava.2019.274307.666134>

<https://doi.org/10.30471/mssh.2018.1533>

<https://doi.org/10.22034/jaco.2020.215353.1134>

<https://sid.ir/paper/1030851/fa>

- Edward Said's Orientalism. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 77(4), 381-387.
- <https://doi.org/10.1525/jsah.2018.77.4.381>
- Currie, A & Walsh, K (2018). Frameworks for Historians & Philosophers. *The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science* 9 (1):1-34
- <https://doi.org/10.1086/699797>
- Douglas, H.E. (2009). *Science, Policy, and the Value-Free Ideal*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wrc78>
- Enayat, H. (1973). The politics of Iranology. *Iranian Studies*, 6(1), 2-20.
- <https://doi.org/10.1080/00210867308701435>
- Fabian, J. (1983). *Time and the other: how anthropology makes its*. New York: Columbia University Press.
- <https://www.jstor.org/stable/10.7312/fabi16926>
- Graves, M. (2012). Feeling uncomfortable in the nineteenth century. *Journal of Art Historiography*, (6), 6 – MSG/1
- <https://arthistoriography.wordpress.com/>
- Goody, J. 2007. *The Theft of History*. UK: Cambridge University Press.
- <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819841>
- Jenkins, J. (2012). Excavating Zarathustra: Ernst Herzfeld's Archaeological History of Iran. *Iranian Studies*, 45(1), 1-27.
- <https://doi.org/10.1080/00210862.2011.594622>
- Kadoi, Y. (2012). Arthur Upham Pope and his research methods in Muhammadan art: Persian carpets. *Journal of Art Historiography*, 6(a), 6-YK.
- <http://arthistoriography.files.wordpress.com/2012/05/kadoi.pdf>
- Leitgeb, H. (2011). Logic in general philosophy of science: old things and new things. *Synthese*, 179 (2), 339-350.
- <https://doi.org/10.1007/s11229-010-9776-5>
- Mohanty, B. B. (2005). *Edward W. Said's Orientalism – A Critique*. New Delhi: Rawat Publication.
- معاصر ایران دوره پهلوی. *دوفصلنامه اندیشه معماری*، ۵ (۱۰)، ۲۹۳-۳۰۹.
- <https://doi.org/10.30479/at.2020.13331.1526>
- مک‌فی، الکساندر لئون. (۱۳۹۸). *شرق‌شناسی* (ترجمه مسعود فرهمندفر). تهران: انتشارات مروارید.
 - میرجانی، حمید. (۱۳۸۹). استدلال منطقی به مثابه روش پژوهش. *نشریه صفا*. ۲۰ (۱)، ۳۵-۵۰.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1683870.1389.20.2.3.6>
- نجیب اغلو، گلرو. (۱۳۷۹). *هندسه و تزئین در معماری اسلامی* (ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی). تهران: نشر روزنه.
 - والش، ویلیام هنری. (۱۳۶۳). *مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ*. تهران: امیرکبیر
 - Arnold, D. (2006). Beyond a boundary: Towards an architectural history of the non-east. In *Rethinking architectural historiography*. 229-245.
- <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203008393-19/beyond-boundary-dana-arnold>
- Bozdogan, S. & Necipoglu, G. (2007). Entangled Discourses: Scrutinizing Orientalist and Nationalist Legacies in The Architectural Historiography of the "Lands of Rum". *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, (24), 1-6.
- http://dx.doi.org/10.1163/22118993_02401002
- Carey, M. (2017). *Persian Art: Collecting the Arts of Iran for the V&A*. London: V&A Publishing.
- <https://journals.openedition.org/abstractairanica/47914>
- Carey, M. & Graves, M.S. (2012). Introduction: Historiography of Islamic Art and Architecture, *The Journal of Art Historiography*, 6 (1), 1-15.
- <http://arthistoriography.files.wordpress.com/2012/05/introgravesandcarey2.pdf>
- Celik, Z. (2018). Reflections on Architectural History Forty Years after

<https://doi.org/10.1007/s11229-021-03196-2>

- Said, E. W. (1978). *Orientalism*, United States: Vintage Publisher.

<https://books.google.com/books/about/Orientalism.html?id=Yivirt2t1IYC>

- Ward, W.D. (2018). Orientalism and the Study of the Pre-modern Middle East. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 4, (1), 7-18.

<https://doi.org/10.30958/ajms.4-1-1>

<https://books.google.com/books?id=d9K9AAAACAAJ>

- Necipoglu, G. (2012). The concept of Islamic art: inherited discourses and new approaches. *Journal of art historiography*, (6), 1-26.

<https://doaj.org/article/8c583b049c994fa7a905b2ca4b1d79b9>

- Newall, Paul. "Historiographic Objectivity." In *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, 172-80. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 2009.

<http://dx.doi.org/10.1002/9781444304916.ch14>

- Rabbat, N. (2012). What is Islamic architecture anyway. *Journal of art historiography*, (6), 1-15.

https://www.academia.edu/22544503/What_Is_Islamic_Architecture_Anyway

- Rabbat, N. (2012). Islamic Architecture as a Field of Historical Enquiry. *Journal of Art Historiography*, (5), 18-23.

https://www.academia.edu/22544502/Islamic_Architecture_as_a_Field_of_Historical_Enquiry?source=swp_share

- Rabbat, N. (2018). The Hidden Hand: Edward Said's Orientalism and Architectural History. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 77(4), 388-396.

<https://www.jstor.org/stable/26771360>

- Sagi, G. (2021). Logic as a methodological discipline. *Synthese*, 199, 9725-9749.

نحوه ارجاع به مقاله:

ثابت اقلیدی، مرضیه، نژاد ابراهیمی، احد، و مدقالچی، لیلیا. (۱۴۰۳). فلسفه تاریخ معماری اسلامی در نگرش شرق شناسی. توسعه پایدار شهری، ۵(۱۷)، ۹۵-۱۰۹.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2023211.1216>

 DOR: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.17.4.8>

URL: https://usdjournal.daneshpajooan.ac.ir/article_713151.html?lang=fa

Copyrights:

©2023 by the authors. Published by the Urban Sustainable Development Journal. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

